

ДОГОВІР ЗБЕРІГАННЯ З ТОЧКИ ЗОРУ ОПЛАТНОСТІ Й БЕЗОПЛАТНОСТІ

Тенденція розширення кола оплатних договорів про надання послуг прослідковується на прикладі *договору зберігання*. Цікаво відзначити, що чинний Цивільний кодекс України (далі – ЦК), даючи йому визначення (ст. 936 ЦК), прямо не говорить, що цей договір може бути оплатним чи безоплатним.

Серед учених проблемами оплатності й безоплатності в договорі зберігання займалися Р.С. Ажимов [1], Л.А. Антонова [2], М.І. Брагінський [3], О.С. Йоффе [9], М.М. Сібільов [17], З.І. Цибуленко [23] та ін.

Оплатність, як зазначає М.І. Брагінський, не входить до елементів, що конституюють договір зберігання і з зазначеної причини відбиті в його формулюванні. За відсутності спеціальних норм щодо цього, вважає він, у відповідній главі ЦК слід визнати, що зберігання передбачається оплатним у відносинах за участю зберігача-підприємця і відповідно безоплатним у всіх інших випадках

[3, с. 5]. Однак такий висновок не підтримується в науці безапеляційно. Це пов'язано з тим, що тривалий час договір зберігання характеризувався як безоплатний. На сучасному етапі розвитку економіки найчастіше зіштовхуємося з комерціалізацією відносин по зберіганню, внаслідок чого цей договір стає усе частіше оплатним. О.П. Сергєєв [5, с. 604] і М.П. Казанцев [4, с. 482], підкреслюючи оплатність договору зберігання, роблять цей висновок зі статей 946, 947 і 973 ЦК. У свою чергу, М.І. Брагінський обґрунтовує його оплатність інакше. Він виходить із загального для всього цивільного права принципу: цивільно-правовий договір передбачається оплатним, якщо інше не встановлено ЦК чи не впливає із суті договору [3, с. 4].

Проте цей висновок поділяється не всіма вченими. Так, О.М. Садіков зазначає, що колишня позиція законодавця щодо цього питання не змінилась, і договір зберігання зали-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

шився за своєю суттю безоплатним [13, с. 468]. На практиці ж поширені 2 види цього договору. Приміром, між фізичними особами популярним є безоплатний договір (так зване «побутове зберігання»), а зберігання в ломбарді й на товарному складі є тільки оплатним. Як вбачається, недоцільно характеризувати даний вид договору як виключно оплатний (О.П. Сергєєв [7, с.703], І. А. Єремичев [8, с.11] та ін.), а необхідно вказувати, що договір зберігання може бути оплатним і безоплатним.

Найбільш спірним є питання про віднесення зберігання до договорів односторонніх і двосторонніх. Деякі цивілісти, спираючись на легальне визначення договору зберігання в ЦК УРСР і в чинному ЦК України, визнають його безоплатним, реальним і одностороннім [12, с. 195]. Інша точка зору полягає в тому, що договір розглядуваний слід вважати двостороннім. Зазначена позиція базується на тому, що покладавець має деякі обов'язки (наприклад, забрати річ) незалежно від того, є договір зберігання оплатним ачи безоплатним [2, с. 43; 20, с. 15; 17, с. 17]. У цивілістичній літературі одержала поширення і проміжна точка зору, яка зводиться до того, що безоплатний договір

зберігання будується згідно з моделлю одностороннього, якщо ж передбачено плату за зберігання, то за моделлю двостороннього договору [9, с. 492; 26, с. 337].

З нашого погляду, більш обґрунтованою є друга точка зору. Договір зберігання належить до двосторонніх незалежно від того, є він оплатним чи безоплатним, оскільки у всіх випадках існують певні права й обов'язки в обох сторін. Хоча при безоплатному зберіганні покладавець і не несе обов'язку по сплаті зберігачеві винагороди. По наданню яких-небудь благ чи послуг він зобов'язаний узяти майно назад, відшкодувати витрати по зберіганню, що, як обґрунтовано зазначається в правовій літературі, надає таким відносинам двостороннього характеру [18, с. 343]. Якщо майно зберігається безоплатно, зберігач зобов'язаний піклуватися про річ, як про свою власну (ч. 2 ст. 942 ЦК). Але якщо він ставиться до піклування власного майна халатно, не виявляє звичайної турботи про нього, то й у такому разі слід погодитися з думкою В.Ф. Яковлевої, що безгосподарче ставлення до своїх речей не звільняє зберігача від відповідальності за псування чужого майна [25,

с. 100]. Якщо громадянин здійснює безоплатне зберігання майна, що належить організації, то, як указують Р.С. Ажимов [1, с. 111], К.О. Граве [15, с. 332] і О.С. Йоффе [10, с. 222-223], він повинен виявляти більш високу турботу про схоронність такого майна, порівняно зі своїм власним.

У ч. 3 ст. 947 ЦК зазначено, що при безоплатному зберіганні поклажодавець зобов'язаний відшкодувати зберігачеві понесені ним витрати на зберігання речі, якщо інше не встановлено договором або законом. Звернімося до такого прикладу: якщо особа, яка безоплатно зберігала речі іншої особи, передає їх у ломбард, тому що приміщення, де вони знаходилися, залило водою, витрати по оплаті зберігання речей у ломбарді мають бути відшкодовані, оскільки дії зберігача були необхідними і зробленими з метою захисту інтересів поклажодавця. Розмір витрат слід визначати з урахуванням дійсно понесених і доцільних витрат по зберіганню.

Відшкодування витрат, пов'язаних зі зберіганням речі, не впливає на оплатність або безоплатність досліджуваного договору. Безоплатна модель останнього ґрунтується на тому, що здійснюваному зберігачем наданню послуг не про-

тистоїть з боку поклажодавця сплата грошей. Якщо ж поклажодавець сплачує певні суми, спрямовані на відшкодування витрат зберігача, то вони не можуть розглядатися як зустрічна сплата за надану зберігачем послугу. Модель безоплатності зберігається, тому що послуга не оплачується, а передані суми – це відшкодування замість витрат, які поніс зберігач у процесі надання послуги.

У ЦК встановлено загальне правило про відповідальність зберігача за наявності його вини (статті 614 і 950). Сутність відносин, пов'язаних з відповідальністю, найчіткіше прослідковується на прикладах спеціальних видів зберігання. Так, ст. 975 ЦК закріплює норму про зберігання речей у готелі. У цьому випадку воно здійснюється безоплатно, а значить, зберігання виступає не як одна з головних цілей діяльності названої організації, а як допоміжна функція. Останнє є вирішальною обставиною при визначенні умов відповідальності зберігачів – організацій. Іноді науковці відносять готелі до професійних зберігачів і переконують, що такі організації незалежно від оплатності чи безоплатності зберігання відповідають за схоронність майна. При цьому їх відповідальність

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

настає незалежно від вини [9, с. 506]. Але з таким твердженням важко погодитись. Готель належить до організацій, що здійснюють зберігання речей як додаткову, супутню головному завданню функцію, а не як єдину чи одну з основних цілей діяльності, передбаченої їх статутом, як, наприклад, зберігання речей у камерах схову (ст. 972 ЦК).

3.1. Цибуленко припускає, що готелі можна віднести до професійних зберігачів у випадку оплатного зберігання ними речей громадян у камерах схову як однієї з основних цілей їх діяльності, передбаченої статутом чи положенням про них [23, с.92]. Отже, організація, що приймає плату за надану послугу, прирівнюється до професійного зберігача. Організації, для яких зберігання є однією з цілей діяльності, передбаченої статутом (положенням), несуть підвищену відповідальність за втрату, нестачу чи пошкодження майна. Вони відповідають не лише за наявності вини, й незалежно від неї (ч. 3 ст. 972 ЦК). Такі зберігачі звільняються від відповідальності в тому разі, якщо збиток заподіяно дією непереборної сили (ч. 2 ст. 950 ЦК). Для звільнення зберігача від відповідальності за незбереження майна в названому випадку

потрібно, щоб невиконання ним своїх обов'язків перебувало в причинному зв'язку з такою дією, щоб саме це явище (повінь, землетрус тощо) шкідливо вплинуло на діяльність зберігача. Якщо ж зберігач міг і повинен був передбачити заподіяння збитку майну, що зберігається ним, настанням, приміром, повені, шторму і запобігти шкідливим наслідкам доступними йому засобами, його посилання на непереборну силу в разі втрати чи пошкодження майна буде необґрунтованим. Він має довести, що об'єктивно не міг запобігти впливу непереборної сили на його діяльність, у зв'язку з чим і не зберіг майна.

Коли ж організація здійснювала зберігання майна як допоміжну діяльність (наприклад, зберігання речей співробітників і відвідувачів у гардеробах), відповідальність її має наставати тільки за наявності вини у втраті чи пошкодженні речей.

Отже, відповідальність за договором зберігання можна поділити на 3 види – звичайну, знижену й підвищену. Звичайну відповідальність несуть організації, для яких зберігання не є однією із цілей їх діяльності незалежно від оплатності чи безоплатності зберігання, а також фізичні особи при оплатному

зберіганні майна інших фізичних осіб чи будь-якому зберіганні майна організацій. Ці зберігачі відповідають за свою вину за будь-яких обставин. *Знижена* відповідальність покладається на зберігача при безоплатному зберіганні майна інших осіб і тільки за наявності в його діях умислу чи грубої необережності. *Підвищену* відповідальність несуть організації, для яких зберігання становить одну з цілей їх діяльності, передбаченої статутом чи положенням. На таких зберігачів покладається відповідальність як за наявності їх вини, так і незалежно від неї. Звільнитися від відповідальності вони можуть лише при доведеності, що несхоронність майна викликана дією непереборної сили [22, с. 277-282].

Дехто з правознавців висловлює сумнів у доцільності встановлення відповідальності для організацій, які здійснюють зберігання, яке є однією з цілей їх діяльності незалежно від їх вини. Вони порушують питання: чому ломбард або камера схову несе підвищену відповідальність за зберігання чужої речі, у той час як гардероб театру – тільки за вину [14, с. 84]. У той же час підвищена відповідальність у цивільному праві встановлюється в тих випадках, «коли повинна бути виявлена

підвищена уважність, пильність, вжиті всі заходи до виконання зобов'язань, до запобігання шкоди» [21, с. 70-72]. На підприємства, які спеціально займаються зберіганням майна, така відповідальність покладається, щоб вони вживали заходів до застосування засобів боротьби з випадками, які об'єктивно можна попередити [11, с. 25, 26].

Підвищена відповідальність має стимулювати організації до використання найбільш надійних засобів забезпечення зберігання майна, посилення дбайливості [6, с. 381], до розробки нових способів і методів, що гарантують безпеку майна, що зберігається [19, с. 438]. Ця відповідальність не лише «спрямована на відновлення порушеного права, ліквідацію заподіяної шкоди» [16, с. 118, 119], й має виховне значення стосовно професійних зберігачів, змушуючи і спонукаючи їх ще раз подумати над тим, як діяти, щоб виключити навіть випадкову втрату, нестачу чи пошкодження такого майна [21, с. 71]. Як підкреслює А.М. Шаповалова, «професійний зберігач є фахівцем, має необхідні приміщення, пристосування, що зобов'язує його з усією серйозністю ставитися до роботи й відповідати навіть за наслідок, що трапився випад-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ково» [24, с. 124]. Послуги по зберіганню майна такі зберігачі надають за винагороду. Тому було б несправедливо висувати однакові вимоги щодо схоронності речей, приміром, до театру, до іншого підприємства побутового обслуговування, які виконують функції зберігача безкоштовно, як допоміжний обов'язок і які не мають такої технічної оснащеності, як, наприклад, професійні зберігачі, і покладати на останніх відповідальність тільки за вину.

На жаль, ЦК не передбачає відповідальності поклажодавця при безоплатному договорі зберігання. Але така необхідність може виникнути, приміром, у разі збитків, спричинених змушеною задачею зберігачем майна на зберігання третім особам в результаті того, що його приміщення зайнято речами, строк одержання яких давно сплинув. Збитки можуть виникнути у зберігача й через оп-

лату зберігання чи найм приміщення з вини поклажодавця, який вчасно не забрав своє майно і який повинен відшкодувати ці збитки [23, с. 132].

Зберігач вправі зажадати відшкодування збитків у випадку прийняття на зберігання речі, яка має особливі якості. У ч. 1 ст. 952 ЦК України зазначено, що поклажодавець зобов'язаний відшкодувати зберігачеві збитки, завдані специфічними властивостями речі, переданої на зберігання, якщо останній, приймаючи її на зберігання, не знав і не міг знати про них. Ця норма, вважаємо, потребує деякого уточнення. Її бажано доповнити частиною 2 в такій редакції: *«Поклажодавець зобов'язаний відшкодувати зберігачеві збитки, що виникли при зберіганні речі, в повному обсязі незалежно від оплатності чи безоплатності договору зберігання».*

Список літератури: 1. Ажимов Р.С. Обязательство хранения имущества в советском гражданском праве // Учен. зап. Казан. ун-та, 1954. – Т. 114. – Кн. 10. – С. 85-96. 2. Антонова Л. А. Основные вопросы обязательства хранения в судебной практике по делам, связанным с охраной социалистической собственности // Соц. законность. – 1972. – № 6. – С. 133-141. 3. Брагинский М.И. Хранение: Комментарий гл. 47 ГК РФ // Хоз-во и право. – 1969. – № 9. – С. 3-19. 4. Гражданский кодекс РФ: Ч. 2: Текст, коммент., алф.-предм. указ. / Под ред. О.М. Козыря, А.Л. Маковского, С.А. Хохлова. – М.: Изд-во БЕК, 1996. – 880 с. 5. Гражданское право: Учебник / Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: Проспект, 1998. – Ч. 2. – 784 с. 6. Гражданское право: Учебник: В 2-х т. – Т. 2. – М.: Юрид. лит., 1970. – Т. 2. – 570 с. 7. Гражданское право: Учебник: В 3-х т. – 4-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред.: А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М.: ТК Велби, Проспект, 2004. – Т. 2. – 848 с. 8. Договор хранения (Нормативные акты РФ и аналитические материалы) // Закон. – 2001. – № 3. – С. 13-115. 9. Иоффе О.С. Обязательственное право. – М.: Юрид. лит., 1975. – 880 с. 10. Иоффе О.С. Советское гражданское право: Курс лекций: В 2-х т. – Т. 2: Отдельные виды обязательств. – Л.: Изд-во

Проблеми цивільного й трудового права

ЛГУ, 1961. – 531 с. **11.** *Иоффе О.С.* Вина как условие ответственности за нарушение обязательства // Совет. юстиция. – 1965. – № 5. – С. 24-26. **12.** Комментарий к ГК РФ для предпринимателей: Ч.2 – М.: Изд-во БЕК, 1996. – 580 с. **13.** Комментарий к ГК РФ Ч. 2 (постатейный). – 4-е изд., испр. и доп. с исп. судебно-арбитр. практики / Рук. авт. кол. и отв. ред. *О.Н. Садилов*. – М.: Статут, 2003. – 924 с. **14.** *Матвеев Г.К.* Основания гражданско-правовой ответственности. – М.: Юрид. лит., 1970. – 270 с. **15.** Отдельные виды обязательств / Общ. ред. *К.А. Граве, И.Б. Новицкого*. – М.: Госюриздат., 1954. – 360 с. **16.** *Самощенко И.С., Фарухшин М.Х.* Ответственность по советскому законодательству. – М.: Юрид. лит., 1971. – 240 с. **17.** *Сібільов М.М.* Договір зберігання майна за проектом нового Цивільного кодексу України // Вісн. Акад. прав. наук України: – Х.: Право, 2000. – № 4 (23). – С. 144-151. **18.** Советское гражданское право: Учебник: В 2-х т. – Т. 2. / Под ред. *В.А. Ряшенцева*. – М.: Юрид. лит., 1976. – 528 с. **19.** Советское гражданское право: Учебник: В 2-х т. – Т. 1. / Под ред. *О.С. Иоффе*. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. – 572 с. **20.** *Суворова С.* Договор хранения // Рос. юстиция. – 1998. – № 6. – С. 12-14. **21.** *Тархов В.А.* Основания ответственности по советскому гражданскому праву // Учен. тр. Саратов. юрид. ин-та. – 1969. – Вып. 3. – С. 81-95. **22.** *Тархов В.А.* Ответственность по советскому гражданскому праву. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1973. – 456 с. **23.** *Цыбуленко З.И.* Обязательства хранения в советском гражданском праве. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 141 с. **24.** *Шаловалова А.М.* Ответственность за сохранность материальных ценностей // Новые гражданские процессуальные кодексы союзных республик: Матер. 6-й науч. конф. аспирантов (14-16 окт. 1964 г.). – Ростов, 1965. – С. 63-65. **25.** *Яковлева В.Ф.* Советское гражданское право: Учебник. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1971. – 375 с. **26.** *Яковлева Е.М.* Новые виды договоров в гражданских кодексах союзных республик. // Вопр. кодификации гражд. законодательства / Ред. *В.И. Корецкий*. – Сталинабад: Б.и., 1960. – С. 71-122.

Надійшла до редакції 04.12.2009 р.

УДК 341.9

А.А. Степанюк, канд. юрид. наук
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ПЕРЕДУМОВИ ЗАРОДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Теоретичне дослідження загальних засад міжнародного приватного права з неминучістю спрямовує до вивчення причин і передумов його виникнення й історичного розвитку. Ця зацікавленість пояснюється важливістю з'ясування історичних чинників розвитку міжна-

родного приватного права для аналізу його глибинної, істинної сутності, принципового й методологічного підґрунтя, тих факторів, що впливають на вдосконалення правового регулювання цієї сфери вітчизняної юриспруденції.

Через важливість історич-